

POJŪČIŲ EDUKACIJA: KVAPŲ KELIONĖS

Lineta Žilinskaitė, Asta Lapėnienė, Vytauto Didžiojo universitetas

SANTRAUKA

Straipsnyje atskleidžiamos šiuolaikinės kvapų tyrinėjimo ir taikymo edukaciniuose erdvėse praktikos. Apibūdinama kvapo erdvės samprata ir požiūris į kvapą skirtingais istoriniais laikotarpiais, charakterizuojami kvapo suvokimo ypatumai. Straipsnyje išryškinamas kvapų edukacijos reikšmingumas, atskleidžiama kvapų kelionė kaip šiuolaikinis kvapų edukacijos metodas ir jos taikymo patirtis. Kvapų kelionės pristatomos kaip unikalus ir inovatyvus suaugusiųjų mokymosi organizavimo būdas, leidžiantis kitaip pažvelgti į save ir aplinką, tyrinėjant bei suvokiant erdves per uoslės pojūtį.

Reikšminiai žodžiai: kvapo erdvė, kvapų kelionė, kvapų žemėlapis.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15823/ge.2017.4>

ĮVADAS

Ieškant naujų edukacinių galimybių kurti mokymosi aplinką suaugusiųjų švietimo srityje, vis plačiau taikomos pojūčių edukacijos priemonės, sukuriančios holistinio ugdymo prielaidas. Vytauto Didžiojo universitete, Švietimo studijų centre, buvo parengta neformaliojo suaugusiųjų švietimo ir tęstinio mokymosi programa, skirta susipažinti su edukacinių erdvių kūrimo galimybėmis darbo vietoje, panaudojant skirtingus pojūčius. Šiame straipsnyje pristatoma viena iš teiktos programos sričių – kvapų edukacija.

Nuoseklūs kvapų tyrinėjimai prasidėjo tik XX a. dešimtajame dešimtmetyje. Suvokus kvapo reikšmę žmogui ir aplinkai, pradėta domėtis ir kvapo raiška įvairiose erdvėse, pradedant kvapų naudojimu senosiose kultūrose (Egipto, Babilono, Antikos ir kt.) ir baigiant erdvėmis šiuolaikiniame mieste. Kvepiančios miesto ir pastatų erdvės pastaruoju metu susilaukia ypač didelio tyrinėtojų, architektų, dizainerių, inžinierių ir kitų specialybių atstovų dėmesio. Mokant geografijos kvapas, kaip mokymo priemonė, dar tik pradedamas naudoti. Todėl straipsnyje ieškoma įžvalgų apie erdvės ir kvapo ryšį bei kvapo panaudojimo galimybes ir patirtį įvairių sričių edukacijoje.

Šio straipsnio **tikslas** – atskleisti šiuolaikines kvapų tyrinėjimo ir naudojimo edukacijoje praktikas. Numatomi šie **uždaviniai**: 1) išryškinti kvapo erdvės sampratą; 2) charakterizuoti kvapo suvokimo ypatumus; 3) apibūdinti kvapų kelionę

kaip šiuolaikinį kvapų edukacijos metodą; 4) pristatyti patirtį, sukauptą taikant kvapų kelionės metodą.

KVAPŲ ERDVĖS

Kvapas yra molekulė, kurią įkvepiame kartu su oru. Vidutiniškai per parą įkvepiame apie 24 tūkstančius kartų (Bushdid, Magnasco, Vosshall ir Keller, 2014). Tai reiškia, kad esame nuolat pasinėrę į įvairiausių kvapų erdves, ir nors šandien apibrėžiant, kas yra aplinkos suvokimas, tebevyrauja vizualumas, svarbu pripažinti, kad erdvės, kurias lankome ar kuriose gyvename, kvepia. Nors kvapo ir nematome, jis yra pojūčiais apčiuopiamas ir nuo jo priklauso tai, kaip mes suvokiame erdvę.

Kvapo erdvė – tai kvapų visuma tam tikroje aplinkoje, apimanti tiek epizodinius, tiek ir foninius kvapus, pripažįstant, kad žmogus gali užfiksuoti tik dalį visų kvapų tam tikru momentu, o tos vietos kaip visumos kvapas gali likti atmintyje kaip prisiminimas (Henshaw, 2014). Ši kvapo erdvės samprata apima du aspektus: kvapus, kurie konkrečiu metu yra konkrečioje vietoje ar situacijoje, ir subjektą, kuris tuos kvapus užuodžia. Kadangi kiekvienas asmuo kvapus užuodžia ir suvokia unikalčiai, tai kiekvienas kvapo erdvės suvokimas yra unikalus (Henshaw, 2014). P. Rodway'us (1994) atkreipia dėmesį ir į tai, kad kvapo erdvė nėra nuosekli, integruota ir aiški kaip vizualinė, audialinė ar taktilinė, todėl žmogui neįmanoma užfiksuoti visos kvapo erdvės aplinkoje kaip visumos jokių laiko momentu. O H. Schmitzas (2016) teigia, kad ne visos erdvės turi plotą ir ne visos erdvės užima tam tikrą vietą. Erdvės be ploto ar vietos, pasak jo, yra nematomos lyg šešėliai ir egzistuoja tik tuomet, kai jas patiria žmogus: jas jaučia savo kūnu arba patiria kaip emocijas (pvz., vėjo gūsis išėjus į lauką ar malonumo jausmas maudantis vonioje). Jos vadinamos atmosferomis. Būtent dėl šių erdvių žmogus gali patirti tam tikrą vietą kaip visumą. Tai, ką jis jaučia ir kaip jaučiasi, tampa svarbu. Todėl pagrįstai galima kalbėti apie kvapo erdves, kurias galima apibūdinti, patirti kaip atmosferas ir kurti taip, kad žmogus jaustųsi pozityviai.

Iki XVIII–XIX a. kvapas buvo pripažįstamas kaip svarbi gyvenimo dalis ir pagrįstai kalbama apie kvepiantį senovės pasaulį (Classen, Howes ir Synnott, 1994; Reinartz, 2013). Antikoje kvepėjo viskas: miesto gatvės, namai, renginiai, žmonės. Vaikstant Nerono Romos gatvėmis buvo galima užuosti trūnijančių šiukšlių dvoką, iš šventyklų sklindantį stiprų miros kvapą, sunkų gatvėse ruošiamo maisto kvapą, saldžius ir raminančius kvepiančių sodų kvapus, žuvų vitrinose gendančios žuvies kvapą, aštrų šlapimo kvapą viešuosiuose tualetuose.

Turtingieji namus dažnai kvėpindavo taip rūpestingai, kaip ir save, kvėpiantys banketai ir pasilinksminimai stulbino kvapų gausa, o kolektyvinis kvėpinimas buvo svarbi pasilinksminimo ir įspūdžio visuomenei sudarymo priemonė.

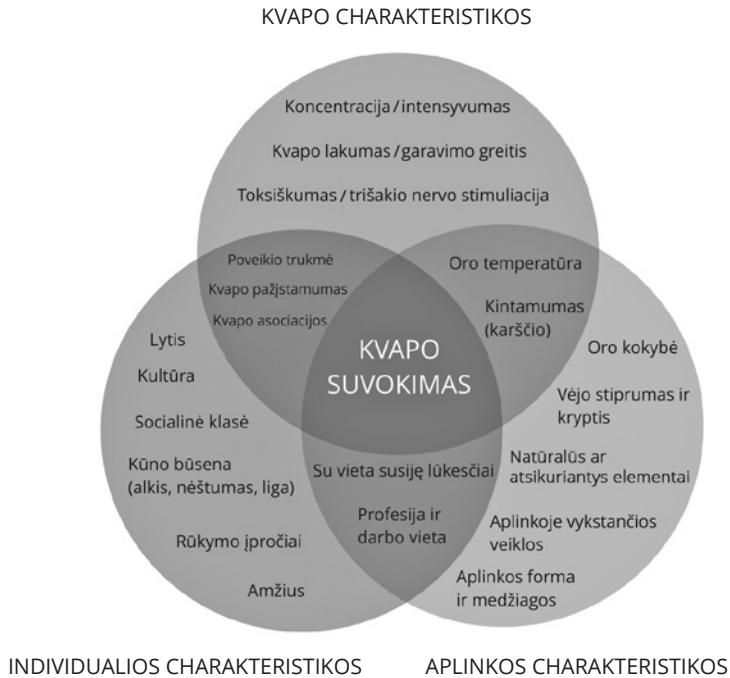
IV a. išplitus krikščionybei, Romos imperijoje kvėpalų naudota gerokai mažiau (Classen et al., 1994). Asmeninis kvėpalų naudojimas iki pat XVIII a. buvo laikomas nerimta prabanga, vedančia paleistuvystės link. Senovės miestai buvo purvinos vietos, kuriose atsikratoma maisto likučių, žmonių, gyvūnų atliekų, o dauguma miesto upių – atviros kanalizacijos. Augant pramonei atsirado ir industrinių atliekų. Kadangi aplinkoje tvyrojo daug nešvaros kvapų, žmonės vėl pradėjo kvėpintis. Ir nors blogi kvapai buvo toleruojami, tačiau smarvė buvo tokia didelė, kad XVIII a. pab. – XIX pr. Europoje prasidėjo sanitarinės reformos – įvesta kanalizacija, vėl pradėta praustis. Kvapų reikšmė sumažėjo.

Prie kvapo nuvertinimo prisidėjo ir XVIII–XIX a. įvykęs pojūčių pervertinimas: to meto mokslininkai ir filosofai nusprendė, kad regėjimas yra pranašesnis proto ir civilizacijos jutimas, o kvapas – žiaurumo ir pamišimo pojūtis (Classen et al., 1994; Jutte, 2005; Howes, 2013a, 2013b; Howes ir Classes, 2014). Tai įtvirtino XIX a. pr. mokslo atradimai, susiję su centrine nervų sistema. Laikyta, kad visas suvokimas yra nervų veikla, kurią galima analizuoti, kontroliuoti laboratorijoje, o geriausiai slopinti, ypač tokius „necivilizuotus“ jautimus kaip kvapas (Jutte, 2005). Iki XIX a. pab. kvapas buvo „nutildytas“.

Modernizmo laikais vis labiau akcentuojamas regėjimas, o kvapas vis labiau atmetamas. Todėl šiandien erdvių dizaine ir valdyme kvapas beveik išnykęs. Pagrindinis dėmesys skiriamas kvapo kontrolei vengiant nepageidaujamų kvapų, pvz., taršos, cigarečių dūmų, cheminių ir kitų atliekų (Henshaw, 2014). Kuriamos homogenizuotos, sterilios, sukontroliuotos aplinkos, sukeliančios „bevietiško jausmą“ (Henshaw, 2014). R. Sennetas 1994 m. rašė, jog erdvių kūrėjai prarado ryšį su žmogaus kūnu. Tačiau, jo nuomone, situacija turi keistis: susibūrę įvairių sričių specialistai (miesto planuotojai, architektai, inžinieriai, geografs, rinkodaros specialistai ir kt.) turi ieškoti galimybių kurti stimuliuojančias, žmogui (pa)tinkančias erdves, pozityviai prisidedančias prie miesto gyvenimo. Tad šiandien jau ieškoma būdų, kaip kurti erdves, kurios būtų skirtos žmogui.

KVAPO SUVOKIMO YPATUMAI

Kvapo pojūčio funkcionavimas apima daugybę veiksnių. Visus juo galima suskirstyti į tris grupes: kvapo charakteristikos, individualios charakteristikos ir aplinkos charakteristikos (1 pav.) (Henshaw, 2014).

1 pav. Kvapo suvokimo veiksniai (Henshaw, 2014)

Kvapo pojūčio veikimo ypatumai. Kvapo pojūčio veikimas yra sudėtingas reiškinys. Tačiau pagrindinis vaidmuo jame tenka kvapo receptoriams, kurių priskaičiuojama apie vieną tūkstantį rūšių (Henshaw, 2014). Kai kvapą įkvepiame, informacija neuronais perduodama receptoriams ir uosliniam stormeniui, esančiam limbinėje sistemoje, kuris žinomas ir kaip emocinis smegenų centras. Iš čia informacija perduodama į kitas smegenų dalis, kuriose suformuojamas modelis, atspindintis su kvapu susijusią patirtį (Buck ir Axel, 1991). Šis modelis išsaugomas mūsų smegenyse kaip prisiminimas.

Išskirtinis kvapo jutimo ypatumas – jo ryšys su emocijomis. Aptikus kvapą, pirmiausia kvapas ne atpažįstamas, o vertinamas, ar kvapas pažįstamas, ar ne. Jei pažįstamas, tuomet bandoma atsekti ankstesnę patirtį, susijusią su tuo kvapu. Būtent todėl pirmiausia ir sureaguojame savo kūnu, emocijomis, o tik paskui atpažįstame kvapą. Tad jaučiant kvapą palaikomas ryšys su reikšmingais kvapo patirties prisiminimais – tiek gerais, tiek ir blogais (Henshaw, 2014), ir ši atmintis gali išlikti visą gyvenimą. Žmogus turi potencialą atskirti apie 1 trilijoną skirtingų kvapų (Bushdid et al., 2014). Netreniruotas žmogus vidutiniškai gali atskirti apie 10 tūkstančių kvapų, o treniruojantis šis skaičius gali išaugti iki 100

tūkstančių (Hirsch, 2006). Kadangi mūsų smegenyse saugoma daugybė užuostų kvapų patirčių, tai sunku net įsivaizduoti, kokį iš tiesų didžiulį nesuvoktą poveikį mums daro kasdien įkvepiami kvapai.

Apibendrinama literatūrą apie kvapo patyrimą bei suvokimą, V. Henshaw (2014) išskiria šias svarbiausias kvapo charakteristikas: kvapo koncentraciją (kai kuriuos kvapus galima aptikti net esant labai mažai koncentracijai), trišakio nervo stimuliaciją (kvapai, kurie stimuliuoja trišakį nervą, paprastai yra mažiau mėgstami už tuos, kurie tokios stimuliacijos nedaro), kvapo ląstelę (kvapo išgaravimo greitį) ir paties kvapo kokybę (gėliniai, prieskoniniai, medžių, chemikalų).

Individualūs veiksniai. Kvapo ryšys su emocijomis atsiranda kvapo ir žmogaus sąsajoje, todėl svarbios ne tik paties kvapo charakteristikos, bet ir mūsų gebėjimas kvapą užfiksuoti, atpažinti ir įvertinti remiantis jau turima patirtimi. Taigi mūsų skirtingos asmeninės charakteristikos taip pat veikia mūsų gebėjimą užuosti pasaulį. Apibendrinama gausybę tyrimų apie kvapų suvokimą, V. Henshaw išskiria šiuos pagrindinius veiksnius: lytį, amžių, kūno būseną, įpročius (Henshaw, 2014). Moterys geriau nei vyrai aptinka, nustato ir prisimena kvapus, o kai kurie kvapai yra siejami su lytimi, pvz., cigarų, alaus, mašinų alyvos kvapus labiau prisimena vyrai, o muilo, kūdikio pudros, nagų lako valiklio – moterys. Taip pat manoma, kad vyresnių nei 65 metų asmenų olfaktorinė funkcija sumažėja apie 50 proc. Kai kurios ligos (Alzheimerio, Parkinsono, šizofrenija ir kt.) turi tiesioginę įtaką olfaktorinio veikimo silpnėjimui. Kvapo suvokimui įtakos gali turėti net kūno svoris: sveriančių mažiau ir turinčių viršsvorio asmenų olfaktorinė funkcija yra susilpnėjusi. Poveikį daro ir žmogaus būsenos uodimo metu: alkanas labiau užuodžia maisto kvapus ir juos vertina kaip teigiamus kitų kvapų atžvilgiu, nėščiosios ir ligoniniai taip pat teigia, kad jų kvapo pojūtis yra pakitęs. Įtakos daro ir mūsų įpročiai, pavyzdžiui, rūkymas. Daugelis kvapo jutimo nukrypimus patiria trumpą laiką (Synnott, 1991), tačiau yra ir tokių, kurie šio jutimo visai neturi – apie 1 proc. žmonių yra anosmikai, t. y. nieko neužuodžia.

Ypač svarbus veiksnys, lemiantis mūsų kvapo pojūčio vertinimą, yra kultūra (Classen et al., 1994; Howes, 2013a, 2013b). D. Howes (2013b) teigia, kad jutiminė patirtis yra kolektyviai modeliuojama tam tikros visuomenės ir kultūros ribose, kad formuotų žmogaus pasaulio suvokimą ir sąveiką su juo. Būtent todėl Etiopijos Dassanetcho genčiai pats mieliausias kvapas yra gyvūno, Malio Dogono genčiai labiausiai kvepia svogūnas, na o vakariečiams labiausiai kvepia vanilė (Classen et al., 1994). Tačiau V. Henshaw atlikti tyrimai rodo, kad kultūros įtaka globalėjančiame pasaulyje linkusi mažėti (2014).

Aplinkos veiksniai. Mūsų kvapo suvokimui įtakos turi ir pati aplinka – jos oro kokybė, forma, medžiagos, joje vykstančios veiklos, natūralūs ir atsikuriančios elementai, vėjo stiprumas, kryptis ir pan. V. Henshaw (2014) teigimu, aplinkos forma, išplanavimas, medžiagos ir turinys turi reikšmingą įtaką atrandant ir identifikuojant kvapą. Tai gali turėti įtakos ir oro kokybei aplinkoje, vėjo stiprumui bei kryptčiai, temperatūrai ir net kvapo pasiskirstymui bei išnykimui. Pavyzdžiui, yra žinoma, kad daugeliu atvejų kvapas nuo šaltinio toli nesklinda. Tačiau taip yra ne visada. Kartais kvapas gali nukeliauti labai toli ir apimti didelius plotus. 2008 m. nenustatytas kvapas, manoma, kad iš Europos žemyno, pasiekė Anglijos pietus ir po dviejų dienų dingo (Henshaw, 2014). O 2005 m. „The New York Times“ pranešė, kad naktį mieste buvo užfiksuotas saldus sirupo kvapas (Henshaw, 2014). Šimtai žmonių apie tai informavo miesto tarnybas, kadangi išsiganant galimos teroro grėsmės. Kvapo šaltinis nebuvo nustatytas. Taigi klaidinga manyti, kad galvojant apie kvapų erdvę užtenka tik laikytis švaros ar koku nors būdu ją pakvėpinti. Tai kompleksinis klausimas, ir sprendimų turi būti ieškoma buriantis į profesionalų komandas.

Kvapo suvokimo ypatumai. Žmonės gebėdami suvokti ir suprasti kvapus turi galimybę gauti įžvalgų apie fizinę bei socialinę aplinką. T. Engeno (1991) teigimu, gebėjimas suvokti kvapą turi du pagrindinius tikslus – kaip jutimas savisaugai nuo potencialiai žalingų substancijų ir kaip malonumo šaltinis. Nepažįstami kvapai priimami įtariai ir laikomi galinčiais kelti pavojų, todėl dažniausiai vertinami kaip nemalonūs (Porteous, 1990). E. P. Kosteris, P. Molleris ir J. Mojetas (2014) pritaria, kad kvapai mus saugo, nors mes to dažniausiai sąmoningai nefiksuojuame. Kadangi dauguma kvapų atitinka mūsų lūkesčius, jų nepastebime. Ir nors intencionalus uostymas bei malonumas / nemalonumas taip pat svarbu, tačiau, pasak šių mokslininkų, palyginus su tikrąja kvapo paskirtimi kadieniam gyvenime, tai nedidelis vaidmuo. Šios įžvalgos apie kvapo funkciją rodo, kad suvokiant erdves svarbus veiksnys – žmogaus saugumo jausmas. Tačiau šiuolaikiniai tyrėjai bei kūrėjai tuo neapsiriboja ir išryškina tiek kvapo identifikavimo, tiek ir kvapo teikiamo malonumo svarbą.

Kadangi nepažįstamus kvapus labiau nei pažįstamus linkstama vertinti kaip neigiamus, labai svarbi tampa konteksto informacija, pvz., ar aplinka pažįstama, ar ji gali turėti įtakos kvapo patikimui / nepatikimui. Vietos kvapai nebūtinai unikalūs, tačiau skirtinga kvapų koncentracija turi potencialią sukurti unikalų olfaktorinį šabloną – „vietos kvapo geną“, kurio vietiniai dažniausiai net nepastebi (Henshaw, 2014). T. Engenas (1991) teigia, kad kvapo suvokimas yra situacinis, kontekstualus, todėl turi potencialią kisti, priklausomai nuo vietos, konteksto ir

lūkesčių. Yra ir daugiau veiksnių, darančių įtakos mūsų kvapo suvokimui ir vietos patyrimui, pavyzdžiui, vis didėjantis jautrumas kvapams. Tad kvapo pojūtis kelia daug iššūkių, bet kartu atveria ir daug naujų galimybių. Todėl šiandien jau neišvengiamai grįžtama į visų žmogiškų pojūčių harmoningą integraciją. Norint tai paspartinti ir įtraukti švietėjus, reikšminga tampa kvapų edukacija.

KVAPŲ EDUKACIJA: KVAPŲ KELIONĖS IR KVAPŲ ŽEMĖLAPIAI

Mokslininkai teigia, kad uoslę galime lavinti. Pasak W. Li, J. D. Howardo, T. B. Parisho ir J. A. Gortfriedo (2008), treniruojantis gebėjimą identifikuoti kvapą galima pagerinti. Norvegų mokslininkė ir menininkė Sissel Tolaas savo interviu („Delfi“, 2015 12 05) teigė, kad, jei norime kvapus pažinti ir priimti į savo gyvenimą, būtina treniruotis. Kaip mokomės matematikos, literatūros, taip turėtume mokytis ir kvapo pažinimo. Pirmasis kvapų edukacijos žingsnis yra pripažinimas, kad kvapas – neatsiejama mūsų gyvenimo dalis, daranti poveikį mums ir aplinkai, o pagrindinis pažinimo metodas – uostymas. Vienas iš edukacinių metodų, integruojantis svarbius kvapų patyrimo bei suvokimo principus, skatinantis kvapus patirti ir tyrinėti konkrečiame kontekste, atrandant savo unikalų požiūrį į kvapų pasaulį, yra „kvapų kelionės“.

Kelionės, kuomet keliaujant susitelkiama ties jutimine informacija, turi bendrą pavadinimą – pojūčių kelionės. M. D. Adams ir K. Askins (2009) šias pojūčių keliones pavadino metodu, kurį taikydami galime tyrinėti ir analizuoti, kaip suprantame, patiriame ir panaudojame erdvę, ir tada dažniausiai susitelkiame ties jutimine informacija, gaunama iš vieno ar daugiau jutimų. Viena ankstyviausių užfiksuotų kelionių suorganizuota 1969 m. Bostone (Henshaw, 2014). Jos metu pirmiausia buvo susitelkiama ties garsu miesto aplinkoje, taip pat tyrinėjama ir sąveika tarp kitų jutimų (pirmiausia regėjimo ir klausos). Tačiau vis dažniau jutimų kelionės pradėtos organizuoti susitelkiant į kasdienę patirtį, gaunamą per vieną jutimą. Dažniausiai vyksta garsų kelionės, tačiau pradedamos organizuoti ir kvapų kelionės.

Remiantis M. D. Adams ir K. Askins (2009) pojūčių kelionių apibrėžimu, kvapų keliones galima apibūdinti kaip metodą, kuriuo galima tyrinėti ir analizuoti, kaip suprantame, patiriame ir panaudojame erdvę naudodami uoslės pojūtį. Monrealyje (Kanada) Natalie Bouchard tyrinėjo ir sudėjo į žemėlapi žmonių prisiminimus, susijusius su kvapais, kuriuos jie užuodė kelionės metu. O nuo 2008 m. V. Henshaw organizuoja kvapų keliones visame pasaulyje tiek edukaciniais, tiek ir tyrimo tikslais. Lietuvoje tokios kelionės taip pat jau organizuojamos – jų iniciatoriai yra „Kvapų namai“ ir „Hortus apertus“.

V. Henshaw (2014) teigia, jog pagrindinė priežastis, dėl kurios kvapų (ir kitų pojūčių) kelionės yra veiksmingos, yra ta, kad jų metu dėmesį sutelkiame į informaciją, gautą iš vieno jutimo. Kadangi nuo gimimo mums būtina įkvėpti ir iškvėpti, todėl svarbu, kad mes sąmoningai neregistruotume visų aptinkamų kvapų, nes kitaip neliktų galimybių apdoroti kitą būtiną informaciją apie aplinką bei gyvenimą, gaunamą iš kitų šaltinių. Sąmoningai užfiksuoju kvapus tuomet, kai pajuntame potencialią grėsmę ar malonumą. Todėl mes negalime nuolat išlaikyti pasirengimo aptikti ir apdoroti kvapus būsenos. O tokių kelionių metu susitelkiama ties kvapo jutimu ir iš pasyvios uodimo būsenos pereinama į aktyvią būseną – ieškoma kvapų. Nors kvapų suvokimas kelionių metu skiriasi nuo normalaus kasdienio suvokimo, tačiau jais remdamiesi galime įgyti įžvalgų, kurių kitais metodais gauti neįmanoma.

Galima išskirti tris kvapų kelionių organizavimo etapus: pasirengimą, pravedimą ir apibendrinimą. Pasirengimo etape parengiama metodika: suformuluojamas kelionės tikslas; apibrėžiama tikslinė grupė (atsitiktiniai / tiksliniai dalyviai; profesija, amžius, lytis, tautybė ir pan.); numatomas kelionės pobūdis (grupinė ar individuali) bei rezultatų fiksavimo priemonės (vaizdo, garso įrašai, fotografavimas, popierinės formos, internetinės priemonės); sudaromas maršrutas parenkant objektus (atsižvelgiama į prieinamumą, kraštovaizdį, saugumą, atstumą, oro sąlygas, paros laiką, savaitės dieną, valandą, sezoną, temperatūrą); suformuluojami kvapų „gaudymo“ kriterijai; parengiamos kelionei reikalingos priemonės.

Prieš kelionę dalyviai supažindinami su maršrutu ir kvapų „gaudymo“ instrukcija. Priklausomai nuo situacijos, gali būti įvadas apie kvapus, apie vietovę ir pan. Tuomet vyksta kvapų „gaudymas“. Kvapai gali būti fiksuojami ir kitais būdais (specialiais prietaisais, sukuriant priegą per internetą, analizuojant informaciją socialiniuose tinkluose), kadangi taikant šį metodą įtraukiamas nedidelis skaičius žmonių ir informaciją apriboja nedidelis geografinis plotas. Tai priklauso nuo projekto tikslo.

Po kvapų kelionės gali būti skatinama apibendrinti patirtį įvairiomis formomis: dalyvių refleksija, sudarant kvapų žemėlapius ir atkuriant / sukuriant kvapus. Toliau bus aprašomas kvapų žemėlapių sudarymo metodas, kuris buvo taikomas projekto metu.

Kvapų žemėlapis – tai kvapų erdvės vizualizacija, atskleidžianti, kaip gali kvėpėti tam tikra vieta (Henshaw, 2014). Kvapų pagrindu sudarytas žemėlapis yra kaip vietos kvapų portretas, kuriame gali atsispindėti ir kiti dalykai, pavyzdžiui: istorija, geografija, sociologija ir pan. Kadangi kvapas (ir kiti jutimai) pa-

deda visai kitaip suvokti pasaulį, tad geografijai yra iššūkis, kaip kvapus komunicuoti per žemėlapius.

Remiantis dokumentais, 1790 m. buvo užfiksuotas pirmasis bandymas sudaryti kvapų žemėlapi: Jean-Noel Halle vaikščiojo Senos pakrante ir higienos tikslais užsirašinėjo, ką užuodžia (Henshaw, 2014). Tačiau sąmoningai kvapų žemėlapiai buvo pradėti sudarinėti labai neseniai – XXI a. pr. Viena žymiausių olfaktorinių kartografių – Sissel Tollas. Ji teigia, kad net ir pats gyvybingiausias miestas gali būti nuobodus, jei jame nėra / trūksta kvapo. Todėl jos žemėlapiai yra kvėpiantys. Į žemėlapių kūrimo procesą aktyviai įsitraukė menininkai, dizaineriai. Pavyzdžiui, menininkė, dizainerė ir kartografė Kate McLean sukūrė Glazgo, Edinburgo, Amsterdamo, Niuporto ir kitų miestų žemėlapius (McLean, 2014; Quercia, Schifanella, Aiello ir McLean, 2015). Ji taip pat neapsiriboja vizualiais žemėlapiais – juos papildė kvapais, kuriama iš kasdienių daiktų.

Šiuo metu kuriami kvapų žemėlapiai yra įvairūs, apimantys skirtingus kriterijus (topografija, vėjo kryptis), ieškoma skirtingų išraiškos priemonių (meninių, dizaino, technologinių). Viena vertus, juose siekiama užfiksuoti ir dokumentuoti kvapus, kita vertus, siekiama erdvę reprezentuoti ar atkurti per meninę ar medžiaginę išraišką (Henshaw, 2014). Kai kurie žemėlapiai yra paprasti ir juose tiesiog pažymimi užfiksuoti kvapai. Tačiau daugelis kvapų žemėlapių naudoja moderniąsias technologijas tam, kad surinktų ir pateiktų duomenis apie kvapus tam tikroje vietoje.

Kvapų žemėlapių ypatumas yra tas, kad juose atsispindi tiek individuali, tiek ir grupinė vietos kvapų interpretacija. Žmonės naudojami kaip sensoriai, kuomet asmeninės išvalgos surenkamos ir sujungiamos. Taikant šį metodą svarbu priimti subjektyvius duomenis kaip vertingus ir naudingus. Jais remiantis kvapas bent trumpam iškeliamas į priekį, nors ir naudojant kitas, dažnai vizualias, išraiškos priemones. Anot K. McLean (2014), dėl to, kad mūsų pojūčiai labai sunkiai dirba, kad jų nepamatytume, šiuolaikinis menas, filosofija ir kasdienis gyvenimas leidžia mums panaudoti savo jutimus taip, kad atrastume pasaulį, kuriame gyvename, bet kurį pamirštame.

Dėl susiklosčiusio požiūrio į kvapą, dėl neapčiuopiamos, kintančios kvapo prigimties, dėl jo suvokimo ypatumų kvapų kelionių sujungimas su kvapų žemėlapiais gali būti veiksminga kvapų edukacijos priemonė, suteikianti galimybę kelionės metu užfiksuoti kvapus, o naudojant žemėlapius – apibendrinti ir išsakyti savo patyrimą.

KVAPŲ GAUDYMO LAISVĖS ALĖJOJE PATIRTIS

Kvapų kelionė kaip pojūčių edukacijos metodas buvo taikyta Neformaliojo suaugusiųjų švietimo ir tęstinio mokymosi programoje „Profesinių ir asmeninių kompetencijų plėtojimas kuriant edukacines aplinkas suaugusiesiems darbo vietoje“ (2016). Kvapų kelionėje dalyvavo vieno Kauno specialiojo ugdymo centro pedagogai, pagalbos vaikui specialistai ir kiti bendruomenės nariai – iš viso 15 asmenų.

Šia kvapų kelione buvo siekiama paskatinti mokymų dalyvius, remiantis jutimine informacija, šiuo atveju kvapu, suvokti miesto erdves, atskleidžiant kvapų ryšį su emocijomis ir asmenine patirtimi.

Kvapų kelionei pasirinktas maršrutas Laisvės alėjoje. Laisvės alėja – unikali pėsčiųjų zona Kaune, laikoma viena išskirtiniausių vietų mieste. Pasirinktame maršrute numatyti penki objektai: centrinis paštas, „Vilties“ vaistinė, Muzikinis teatras, centrinis knygynas ir „Spurginė“. Šie objektai Laisvės alėjoje pasirinkti neatsitiktinai. Tai vietos, gerai žinomos kauniečiams, išsiskiriančios sena ir turtinga istorija, unikaliu interjeru ir čia kuriama savita atmosfera. Kitas svarbus šių objektų pasirinkimo veiksnys – prieinamumas. Visi objektai išsidėstę netoli vienas nuo kito abiejose Laisvės alėjos pusėse, netoli VDU centrinio pastato.

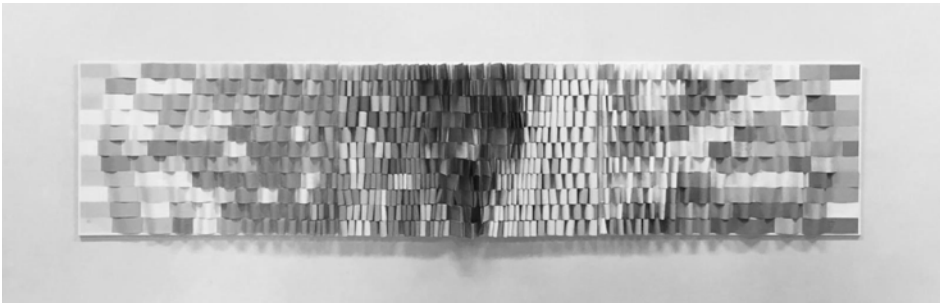
Kvapams fiksuoti buvo sukurta ir naudojama „Kvapų gaudymo forma“. Kiekvienam maršruto objektui buvo pildoma atskira forma. Remdamiesi šia forma, tyrimo dalyviai kelionės metu turėjo individualiai: 1) įvardyti lankomo objekto kvapus; 2) įvertinti šių kvapų intensyvumą (nuo 1 iki 3 balų); 3) pažymėti kvapo priimtinumą (patinka / nepatinka); 4) apibūdinti uostymo metu kilusias asociacijas ar užfiksuoti tuo metu kilusias mintis; 5) lankytino objekto kvapus apibendrinti susiejant juos su konkrečia spalva.

Prieš kelionę organizatoriai apėmė visas maršrute numatytas vietas, pristatė projektą ir gavo sutikimą projekto dalyviams specifiškai (uostant) susipažinti su maršrute numatytais objektais. Dalyviams supažindinti su maršrutu bei kvapų „gaudymo“ instrukcija pasirinktas Muzikinio teatro kiemelis. Ten trumpai buvo pristatytas kelionės tikslas, maršrutas ir užduotis. Kelionė truko dvi valandas. Užpildytos „kvapų gaudymo“ formos buvo panaudotos dviem tikslais: dalyvių refleksijai skatinti ir kvapų žemėlapiams kurti.

Po kelionės antrajame etape vyko dalyvių patirties refleksija. Jos metu buvo sukurti spalvoti aplankyto objektų žemėlapiai: prie kiekvieno objekto dalyviai priklijavo spalvotus lapelius remdamiesi „gaudymo formoje“ užfiksuotomis spalvomis, po to dalijosi savo įspūdžiais.

Refleksijos metu išryškėjo keletas tendencijų, susijusių su kvapo erdvės suvokimo unikalumu ir įvairiapusiškumu bei galimybe pažinti save ir aplinką per kvapus: 1) kvapų vizualizacija per spalvą atskleidė kvapo erdvės unikalumą (išryškėjo dominuojanti kiekvieno objekto konkreti spalva); 2) bendra žemėlapių refleksija skatino ne tik pažinti kvapus, aplinką, bet ir suvokti savo unikalumą (tas pats kvapas, išreikštas tokia pačia spalva, sukėlė skirtingas asociacijas, pavyzdžiui, ruda spalva, išreiškianti senovę, vieniems sukėlė malonius vaikystės prisiminimus, kitiems asocijavosi su vertinga istorija, o tretiems kėlė nemalonus jausmus bei siejosi su netvarka). Taip pat reikėtų pabrėžti, jog daugumai dalyvių kvapų kelionių patirtis bei suvokimas, kad visos erdvės kvėpia, buvo labai įdomi, nauja ir netikėta.

Tolimesniajame – trečiajame – etape buvo kuriama bendra meninė abstrakcija, kurios įkvėpimo šaltinis – kvapų kelionė. Meninėje abstrakcijoje per popieriaus spalvą, faktūrą, bangos dydį atsispindėjo unikali kiekvieno kelionės dalyvio patirtis sąsajos su tyrinėjama objektu. Asmeninė patirtis, bendro kūrybinio proceso metu sujungiamą į nedalomą visumą, kūrė labai įvairiapusiškos kelionės įvaizdį.

2 pav. Meninė interpretacinė kvapų kelionės išraiška

Taip buvo sukurtas dekoratyvus pano, reprezentuojantis kelionės Laisvės alėjoje kvapų erdvės ir bendrą pakilią kūrybinę atmosferą per meninę ir medžiaginę išraišką (2 pav.). Šis kūrybinis procesas leido dar kartą prisiminti ir išgyventi buvusią patirtį bei pasidalyti ja su kitais bendruomenės nariais.

Pasibaigus projektui buvo sukurtas „Laisvės alėjos kvapų žemėlapis“ (3 pav.). Šiam žemėlapiui kurti buvo panaudotos tyrimo metu užpildytos ir apibendrintos 75 individualios kvapų „gaudymo“ formos. Remiantis šiomis formomis, tyrimo dalyvių skirtingose kelionės vietose užfiksuoti kvapai buvo grupuojami ir analizuojami naudojant turinio analizės procedūras.

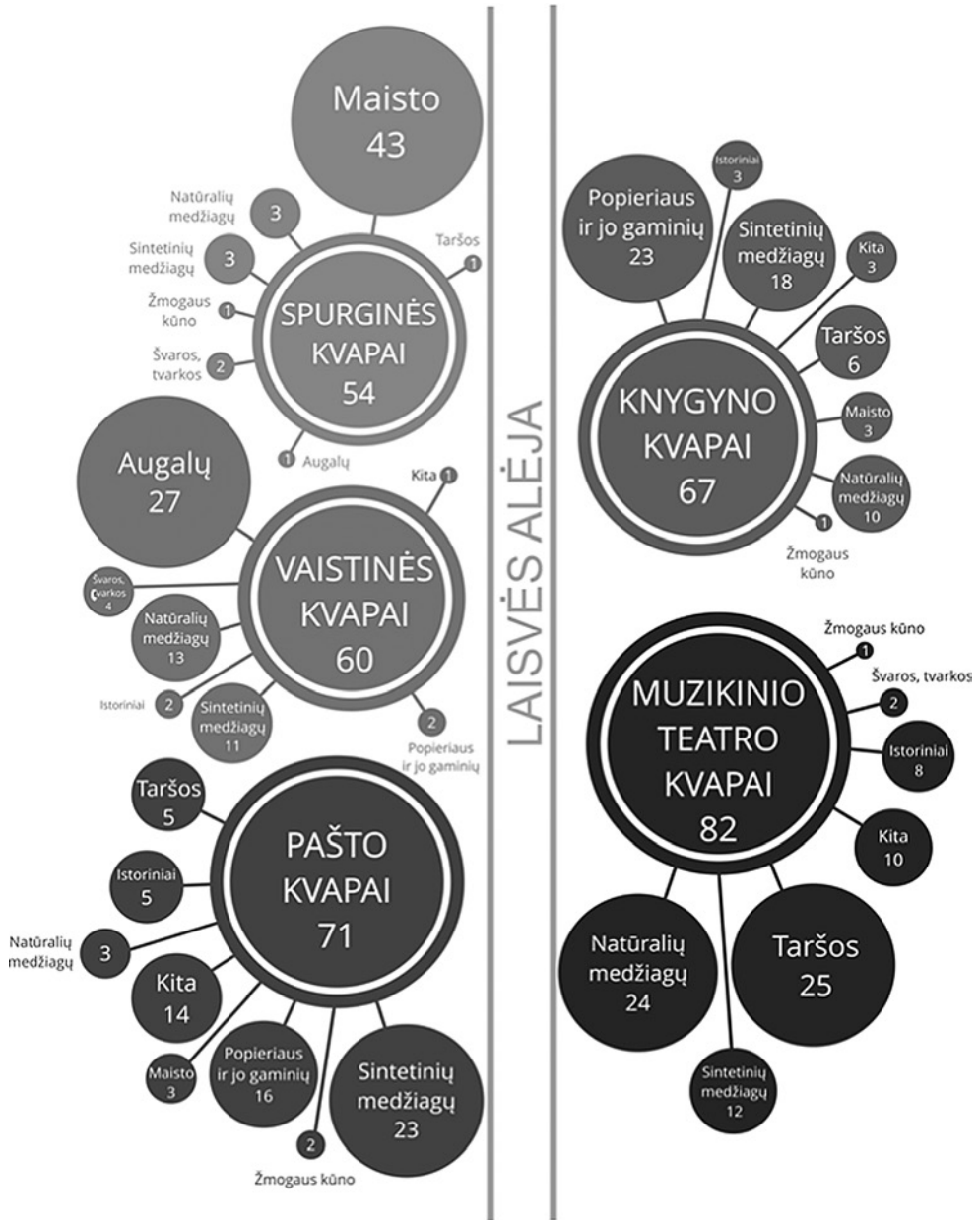
Visas tyrimo dalyvių užfiksuotas kvapų spektras ir asmeninės įžvalgos buvo sujungtos ir suskirstytos į tam tikras sritis:

- maisto kvapus (kepiinių, mielinės tešlos, cukraus pudros, kavos, vanilės ir kt.);
- augalų kvapus (vaistažolių: valerijono, pelyno, ramunėlės, mėtos ir kt.);
- švaros ir taršos kvapus (švaros, dulkių, drėgmės, pelėsio, pastovėjusio vandens);
- sintetinių medžiagų kvapus (dažų, cemento, oro gaiviklio, acetono ir kt.);
- natūralių medžiagų kvapus (medienos, odos, marmuro, tabako);
- praeities kvapus (naftalino, senovinės spintos, senatvės, vaikystės);
- žmogaus kūno kvapus (prakaito, nešvarių rankų ir kt.);
- popieriaus ir jo gaminių kvapus.

Kaip atskira kvapų grupė taip pat išskirti *kiti kvapai*, kurių nebuvo galima priskirti nei vienai iš anksčiau paminėtų kategorijų. Šios analizės pagrindu buvo sukurti atskiri kiekvieno objekto kvapų žemėlapiai.

Iš kvapų žemėlapio (3 pav.) matyti, kad kiekvienas lankytinas objektas išsiskyrė dominuojančiu, atspindinčiu funkcinę jo veiklos kryptį kvapu. Pavyzdžiui, vaistinės kvapų žemėlapyje dominavo augalų, „Spurginės“ – maisto, centrinio knygyno – popieriaus ir jo gaminių kvapai (3 pav.). Didelė dalis kvapų susijusi su paties pastato ar jo interjero detalių kvapais (medinės kėdės, ant sienos kabantis gobelenas ir pan.). Taip knygyno kvapų žemėlapyje atsirado natūralių ir sintetinių medžiagų bei kitų kvapų kategorijos. Kadangi kvapo suvokimas yra situacinis ir kontekstualus, tai turi potencialą kisti, priklausomai nuo vietos, konteksto ir esamos suvokėjo būsenos. Pavyzdžiui, apsilankymo Muzikiniame teatre metu vyko remontas, todėl natūraliai atsirado taršos kvapų kategorija, o taršos ir natūralių medžiagų kvapų sintezė išryškino asociacijas su istorija bei senove. Šalia dominuojančių ir veiklą atspindinčių kvapų užfiksuoti ir kvapai, atspindintys uodimo metu buvusią situaciją (akimirką). Taip knygyno kvapų žemėlapyje atsirado žmogaus kūno bei maisto kvapų. Visos kelionės Laisvės alėjoje metu užfiksuotas kvapų spektras atsispindi Laisvės alėjos kvapų žemėlapyje.

Apibendrinant kvapų žemėlapio kūrimo patirtį galima teigti, kad kvapų kelionės leidžia susitelkti ties jutimine informacija bei užfiksuoti erdvėse esančius kvapus ir juos geriau pažinti. O kvapų žemėlapis, sujungiantis individualias patirtis į vieną visumą, sukuria galimybę pamatyti unikalias kvapų erdves ne tik kvapų kelionių dalyviams, bet ir platesniam visuomenės ratui.

3 pav. Laisvės alėjos kvapų žemėlapis

IŠVADOS

1. Kvapo erdvė suprantama kaip kvapų visuma tam tikroje aplinkoje, apimanti tiek epizodinius, tiek ir foninius kvapus, kuriuos kiekvienas asmuo konkrečiu momentu ir konkrečioje situacijoje patiria individualiai. Kvapo erdvė gali išlikti atmintyje kaip konkrečios vietos prisiminimas ar būti atkurta panaudojant įvairias išraiškos priemones: jutimines, menines, technologines.
2. Suvokiant kvapą svarbios trys veiksnių grupės: kvapo charakteristikos (koncentracija, lakumas, toksiškumas, poveikio trukmė, kvapo pažįtamumas, asociacijos), individualios charakteristikos (lytis, amžius, profesija, kultūra, socialinė klasė, kūno būseną, rūkymo įpročiai, profesija) ir aplinkos charakteristikos (oro temperatūra ir kokybė, vėjo stiprumas ir kryptis, aplinkoje vykstančios veiklos, aplinkos forma ir medžiagiškumas). Visi šie veiksniai kiekvienu konkrečiu atveju sukuria unikalų kvapo erdvės suvokimą, priklausomą nuo konteksto ir lūkesčių.
3. Pripažinus kvapo patyrimo ir suvokimo reikšmę sukuriama prielaidos kvapų edukacijai. Vienas šiuolaikinių mokymosi metodų, taikomų kvapų edukacijoje, yra kvapų kelionės. Jas galima apibūdinti kaip metodą, skatinantį tyrinėti ir analizuoti, kaip suprantame, patiriame ir panaudojame erdvę naudodami uoslės pojūtį.
4. Išskiriami trys kvapų kelionių organizavimo etapai: pasirengimas, pravedimas ir apibendrinimas. Pasirengimo etape suformuluojamas kelionės tikslas, apibrėžiama tikslinė grupė, numatomas kelionės maršrutas ir rezultatų fiksavimo priemonės. Antrajame etape vyksta pats kvapų „gaudymas“ apibrėžtame maršrute. Trečiajame etape kuriami kvapų žemėlapiai ir apibendrinama įgyta patirtis.
5. Kvapų žemėlapių paskirtis – užfiksuoti ir vizualizuoti konkrečios vietos kvapus, atkuriant kvapo erdvę menine, medžiagine ar technologine išraiška. Kvapų žemėlapiuose individuali patirtis sujungiama į bendrą visumą, sukuriant konkrečios vietos „kvapų portretą“, leidžiantį atskleisti kvapų erdvės suvokimą ir interpretuoti, lyginant su kitais.
6. Remiantis kvapų kelionės taikymo Neformaliojo suaugusiųjų švietimo ir tęstinio mokymosi programoje patirtimi galima teigti, kad kvapų kelionės metodas yra unikalus ir inovatyvus suaugusiųjų mokymosi organizavimo būdas. Čia svarbiausias uoslės jutimas, kurio reikšmingumas iki šiol nėra suvoktas ir pripažintas. Uosle paremta jutiminė informacija sukuria prielaidas kitaip pažvelgti į save ir aplinką tyrinėjant, analizuojant bei suvokiant erdves.

Todėl daugeliui dalyvių ši kvapų kelionės patirtis buvo netikėta ir atverianti naujas mokymosi, profesinės veiklos ir asmeninio gyvenimo galimybes.

LITERATŪRA

1. Adams, M. D., Askins, K. (2009). *Senswalking: Sensory Walking Methods for Social Scientists*. Prieiga per internetą: <http://alanstones.net/ASnewsite.hyperresources/images/for%20web/SensingSoundingPlace.pdf>.
2. Buck, L., Axel, R. (1991). A novel Multigene Family may Encode Odorant Receptors: A Molecular Basis for Odor Recognition. *Cell*, 65, 175–187.
3. Bushdid, C., Magnasco, M. O., Vosshall, L. B., Keller, A. (2014). Humans Can Discriminate More than 1 Trillion Olfactory Stimuli. *Science*, 343 (6177), 1370–1372.
4. Classen, C., Howes, D., Synnott, A. (1994). *Aroma: The Cultural History of Smell*. London: Routledge.
5. Engen, T. (1982). *The Perception of odors*. London: Academia Press Inc.
6. Jutte, R. (2005). *A History of the Senses: from Antiquity to Cyberspace*. Cambridge: Polity Press.
7. Henshaw, V. (2014). *Urban Smellscapes: understanding and designing city smell environments*. New York and London: Routledge.
8. Hirsch, A. R. (2006). *Nostalgia, the odors of Childhood and Society*. In Drobnick (ed.), *The Smell Culture Reader*. Oxford: Berg.
9. Howes, D., Classen, C. (2014). *Ways of Sensing: Understanding Senses in Society*. Oxon: Routledge.
10. Howes, D. (2013a). The Social Life of the Senses. *Ars Vivendi Journal*, 3, 4–23. Prieiga per internetą: http://www.ritsumei-arsvi.org/uploads/publications_en/20/2013AVJ_no3_Howes.pdf.
11. Howes, D. (2013b). *The Expanding Field of Sensory Studies. Occasional Paper at Sensory Studies*. Prieiga per internetą: <http://www.sensorystudies.org/sensorial-investigations/the-expanding-field-of-sensory-studies/>.
12. Koster, E. P., Moller, P., Mojet, J. (2014). A “Misfit” Theory of Spontaneous Conscious Odor Perception (MITSCOP): reflections on the role and function of odour memory in everyday life. *Frontiers in Psychology*, 5, 64. Prieiga per internetą: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3920064/>.
13. Larsson, M., Finkeld, D., Pedersenc, N., L. (2000). Odor Identification: Influences of Age, Gender, Cognition and Personality. *The Journals of Gerontology, Series B* 55 (5), 304–310.
14. Li, W., Howard, J. D., Parish, T. B., Gortfried, J. A. (2008). Aversive Learning Enhances Perceptual and Cortical Discrimination of Indiscriminable Odor Cues. *Science*, 319 (5871), 1842–1845.

15. McLean, K. (2014). *Smellmap: Amsterdam – Olfactory Art and Smell Visualisation*. IEEE VIS 2014 Arts Program. Prieiga per internetą: http://visap.uic.edu/2014/papers/18_McLean_Smellmap_VISAP2014.pdf.
16. Porteous, J. D. (1990). *Landscapes of the Mind – Worlds of Sense and Metaphor*. Toronto: University of Toronto Press.
17. Quercia, D., Schifanella, R., Aiello, L. M. ir McLean, K. (2015). *Smelly Maps: The Digital Life of Urban Smellscapes*. Association for the Advancement of Artificial Intelligence. Prieiga per internetą: http://researchswinger.org/publications/icwsm15_smell.pdf.
18. Reinartz, J. (2013). *Past Scents: Historical Perspectives on Smell*. Chicago: University of Illinois.
19. Rodaway, P. (1994). *Sensuous Geographies*. London: Routledge.
20. Schmitz, H. (2016). *Atmospheric spaces. Ambiances, Redecouvertes*. Prieiga per internetą: <https://ambiances.revues.org/711>.
21. Sennet, R. (1994). *Flesh and Stone – the Body and the City in Western Civilization*. London: W. W. Norton & Company.
22. Synnot, A. (1991). A Sociology of Smell. *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 28 (4), 437–459.

EDUCATION OF SENSES: SMELLWALKS

Lineta Žilinskaitė, Asta Lapėnienė

Summary

In the article contemporary practices of smell research and application in education are discussed. In first part theoretical background is presented. It covers the following themes: the concept of smellscape, approaches to smell in different historical periods and characteristics of smell perception. Then significance of smell education is revealed and the method of smellwalking is discussed as a contemporary method of smell education. After presenting and discussing the experience of smellwalking with adult students, smellwalking is defined as unique and innovative method for organising adult learning, which creates possibility to develop new understanding of himself/ herself and the world through researching, analysing and perceiving spaces with the sense of smell.

Keywords: smellscape, smellwalk, smellmap